

teret pa ga je jednostavno odbacio. U zadnjem dijelu knjige Ćosić progovara o Kosovu i svojim vezama s njim.

Na kraju za razumljivanje Ćosićeva mišljenja o Jugoslaviji kao multinacionalnoj zajednici, na pitanje kako će se zvati država Srbija kada joj se „prisajedine srpske etničke oblasti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine u buduću federaciju srpskih zemalja“, Ćosić odgovara „Zašto bi to bila Srbija – možda bi to bila Jugoslavija“.²

Željko KARAULA

² M. NIKOLIĆ, *Što je stvarno rekao D. Ćosić*, Beograd 1995, 92.

Grimanijev zakon (Legge Grimani) i mletački pokušaj gospodarskog oživljavanja kontinentalne Dalmacije

Josip Ante Soldo, *Grimanijev zakon. Zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine*, priredio Nikša Stančić, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga – FF Press – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2005, 174. str.

Grimanijev zakon spada u red dragocjenih dokumenata hrvatske povijesti 18. stoljeća. Riječ je o jednome u nizu kapitalnih i dokraja nerealiziranih projekata Mletačke Republike kojim se pokušalo izmijeniti sirotinjski izgled kontinentalne Dalmacije. Budući da napredne ideje, pokušaji i realizacije Grimanijeva zakona plijene pažnju svakog ljubitelja dalmatinske prošlosti,¹ sasvim je razumljivo je da se svojevremeno našao i na istraživačkoj meti fra Josipa Ante Solde, ponajboljeg poznavatelja života kontinentalne Dalmacije u 18. stoljeću. Taj je nedavno preminuli Splitsanin cjeloživotnim kulturnim i znanstvenim angažmanom neizmjereno zadužio hrvatsku kulturnu i znanstvenu javnost, franjevačku provinciju Presvetog Otkupitelja, Franjevačku klasičnu gimnaziju u Sinju i – govoreći iz vlastite perspektive i odgovornosti – Cetinsku krajinu kojoj je posvetio nekoliko tisuća studioznih i vrsnih stranica. Grimanijev je zakon preveo i kontekstualizirao preglednom studijom te je cjelokupni rukopis predao akademiku Nikši Stančiću koji je najzaslužniji da je Grimanijev zakon ugledao svjetlo dana u zasebnoj monografiji s dopunjenim tekstovnim i slikovnim prilogima.

Grimanijev je zakon izišao 1755. i 1756. u dvjema gotovo identičnim varijantama: za Zadarski kotar i za Kninsko okružje. Na njegove su se prvenstveno agrarne odredbe upućivali i pozivali svi teritorijalno-upravni dijelovi Mletačke Dalmacije i Albanije (Boka kotorska) koji su pridobiveni mletačkim ratnim i diplomatskim angažmanom u 17. i 18. stoljeću. Osobito je pažnje vrijedan tekst za Kninsko okružje iz 1756. jer je uz talijanski donesen i hrvatski prijevod teksta na štokavsko-ikavskome narječju koje je zbog prostorne raširenosti među Hrvatima umalo tokom 19. stoljeća postalo osnovicom standardizacije suvremenoga hrvatskoga jezika.

¹ Tekst Grimanijeva zakona objavljan je u historiografiji tripot (1841, 1930, i 1987), no nijednom u hrvatskom izdanju i na hrvatskom jeziku.

Knjiga započinje opširnomo uvodnom studijom akademika Nikše Stančića „Grimanijev zakon i vojno-krajiški sustav u Dalmaciji 17. i 18. stoljeća“ (str. 13-30). Vođen odrednicama prostor, sustav vojnih krajina, mentalitet i društvo zaustavljenog razvoja, autor je pokušao uputiti čitatelja u strukturalne prethodnice Grimanijevu zakonu koji je pak u svih svojih dvadeset i osam točaka prvenstveno regulirao agrarna pitanja u svakodnevici dalmatinskog kontinentalca: sadnja pšenice (II.), proizvodnja meda (III.), sadnja češnjaka i kapule (IV.), paša i ispaša (V.), uzdržavanje oračih volova (VI.), sadnja maslina, dudova, bajama i kestena (VII.), podvornice, vinogradi i pašnjaci (XIII.), držanje koza (XIX.), ponašanje prilikom stočnih epidemija (XXIII.), pohrana vune, sira, mlijeka i krme (XXIV.), održavanje komunikacijskih pravaca (XXVI.), izvora, zdenaca i bunara (XXVII.). Grimanijev je zakon sadržajno i vremenski blizak terezijanskim urbarima, pa je sa svojim fiziokratizmom pokušao izmijeniti morlačko ekonomsko sivilo 18. stoljeća.²

No na škrtoj je zemlji kopnene Dalmacije izraslo iz ekonomskog siromaštva stablo duhovnoga i povijesnoga bogatstva u Hrvata koje se naziva Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja. Ona je danas jedina institucija kopnene Dalmacije čiji su korijeni stariji od vladavine Anžuvina nad hrvatskim teritorijem. U povijesti je svakodnevno i bezrezervno njegovala hrvatski identitet, branila krst časni, tražila u Grimanijevim godinama 1749. da se klerici ne puštaju na ređenje bez znanja hrvatske liturgije i ćirilčkoga pisma (itd). Akademik Stančić je na vrh takve institucije s pravom postavio Grimanijeve suvremenike fra Filipa Grabovca i fra Andriju Kačića Miočića te svoga suvremenika fra Josipa Antu Soldu.

S Grimanijevim se zakonom upoznajemo u poglavlju „Dalmatinske krajine u 17. i 18. stoljeću i agrarni odnosi do Grimanijeva zakona“ (str. 33-61) u kojem Soldo traga za „dalekim korijenima“ i problemima mletačke agrarne politike u Dalmaciji. Autor ih pronalazi u zakupničkoj agrarnoj politici prema kojoj su i plodna polja i krševita prostranstva i pašnjaci i šume kontinentalne Dalmacije pripadali mletačkoj vrhovnoj vlasti. Nadahnut fizokratskim poimanjem agrara, neefikasnošću i zastarjelim shvaćanjima poljoprivrede, opći providur Francesco Grimani (1753-1756) pokušao je svojim „Zakonikom“ uvesti reda u agrarne odnose kontinentalne Dalmacije, među zapušteno stanovništvo koje je zbog mentalitetne inertnosti uvijek, čak i danas nesklono novim tokovima. Mali, historiji „nepoznati“ čovjek, koji se u serijalne podatke uvlači tek kao slobodnjak, hranitelj obitelji, pripadnik banderije i crkvene župe, bio je itekako nezadovoljan načinom kako su mletačke vlasti nakon Morejskoga i Sinjskoga rata podijelile zemlju, dodijelivši najveće i najbolje parcele „zaslužnim“ harambaškim i serdarskim obiteljima („benemeritima“). Nije se previše trudio oko svojega malog posjeda, češće zbog slabih prihoda i ponajčešće zbog poreznih rashoda. Letargiji je kumovala ne samo veličina nego i nesigurnost posjedovne imovine jer mu je država kao nominalni vlasnik uvijek mogla oduzeti zemljište. Ipak, u praksi je seljak gubio zemlju samo u slučaju odumiranja muške loze, krivičnog djela, hajdučije i bijega u (neprijateljsku) austrijsku i osmansku zemlju. Zbog različitih je zloupotreba i manipulacija koje su se pritom javljale bilo potrebno srediti zemljišne knjige, donijeti propise o korištenju pašnjaka, o sječi drva za ogrjev te o popravljanju putova. Vrhovna je uprava tomu prionula ozbiljno poprilično kasno, tek od sredine 18. stoljeća, a vrhunac je, možemo slobodno kazati, postignut 1755/56. navedenim Grimanijevim odredbama.

Središnji i najvrjedniji dio knjige talijanski je i hrvatski tekst Grimanijevih terminacija s iscrpnim komentarom te prijevod na hrvatski standardni jezik i faksimili (str. 63-111). Soldo je čitatelju podastro dokument od neprijeporna značaja za povijest kontinentalne Dalmacije. Interpretativno čitanje i pisanje ostavljam ljubiteljima povijesti ponaosob.

Posljednjim je poglavljem „Odredbe i primjena Grimanijeva zakona“ Soldo malo više progovorio o sadržaju i ciljevima Grimanijeva zakona (str. 113-145). Svojim je terminacijama Grimani ozakonio već postojeće vrhovno vlasništvo mletačke države nad zemljom „nove“ i „najnovije“ stečevine, iznio smjernice o odnosima u agraru, nastojao uvesti naprednije kulture u poljoprivredi i bolji način uzgoja stoke. Budući da nije dirao u problem vlasništva, nedjeljivosti i neprenosivosti zemlje koji je jedino istinski tištio čovjeka kontinentalne Dalmacije, Grimanijev je zakon ostao jedan u nizu akata neuspjele primjene. No vrijednost ovoga dokumenta leži u fiziokratskom duhu kojim je nabijen kada se od ljudi bez ikakvoga priučenoga znanja, ali uz državne subvencije, tražilo da sade nove kulture i da s novim uputama uzgajaju stoku i obrađuju zemlju.³ Neznanje i mnoge otegotne okolnosti, koje su 40-ih godina 18. stoljeća s kugom i sušom pogađale selo kontinentalne Dalmacije, ostavljali su malo prostora učinkovitijoj realizaciji Grimanijeva zakona. No s povijesne je distancije jasno da i ovakav dokraja nerealizirani projekt pomaže u boljem shvaćanju geoprivrednih čimbenika kontinentalne Dalmacije kao i u razbijanju stereotipa da se gospodarstvo Dalmacije počelo buditi tek s dolaskom „naprednih“ Francuza i „konzervativnih“ Austrijanaca tipiziranih u uobičajenoj historiografskoj literaturi. Sve ima svoje vrijeme pa tako i Grimanijev zakon koji je faktički ukinut tek dekretom cara Napoleona 1806. godine jer ga je novitetima prešlo dolazeće vrijeme.

Ni novi „zakonici“ koji su pokušavali izmijeniti sirotinjsku sliku kontinentalne Dalmacije nisu polučili prevelikog uspjeha. Zašto? Zbog klime, položaja, stranaca ili pak zbog čudi dalmatinskog kontinentalca? Teška je narav *vlaja* iz Dalmacije. Teška je toliko da su riječi razočaranoga Napoleonova čovjeka Vicenza Dandola u dalmatinske Zagorce gotovo proročanske jer razotkrivaju i njihovu prošlost i budućnost.⁴ Povijest naime pokazuje da teško prolazi bilo koji „*stranjski*“ zakon u kontinentalnoj Dalmaciji.

² Ovu je knjigu fra Josip Soldo završio slikovitim i gotovo do dana današnjega točno pogođenim opisom stanovnika kontinentalne Dalmacije koji je početkom 19. stoljeća ostavio razočarani francuski upravitelj Dalmacije Vincenzo Dandolo (vidi na 144. stranici knjige i bilješku 5 ovoga prikaza).

³ Ipak, nešto se i pokrenulo. Primjetna je Grimanijeva ideja sadnje četiriju murava po kanapu zemlje u nekim selima Dalmatinske zagore gdje na zapaženijem mjestu zaseoka, uz pridvornice, rastu do dana današnjega kao divlje voćke.

⁴ „Zagorac je čovjek malih ideja, ali velike dobroćudnosti i vjernosti. Čovjek je to djetinjaste nepreznosti koji pojede u četiri mjeseca ono što mu može biti dovoljno za osam, koji pojede što posije ne pitajući što će kasnije. Čovjek koji spava na goljoj zemlji ili na poderanom platnu, koji ne mijenja odijelo osim u iznimnim svečanostima ili kad se potpuno oderu dronjci. To je čovjek koji nosi cipele od neustrojene kože, skida ih tek kada je prisiljen, kada je mokar na putu. *Morlacco* je čovjek koji diže kapu samo da je spasi od kiše, a glavu izlaže snijegu i kiši, koji se u kožnu odjeću zamotava ljeti, a zimi razgali prsa usprkos snijegu, kiši i vjetru. To je čovjek koji tako loše ore i obrađuje zemlju da ne može imati nego kukavno klasje, slabo zrnje i nesigurne prihode. Čovjek koji ujarmi tri ili četiri para volova u jedna veoma slaba kola s kotačima napravljenim od dva komada drveta u križ te ona izgledaju više četverokut nego kružnica. Čovjek je to koji troši dio novca za tuđu kapulu i luk, a ne zasađi tom kulturom mali dio zemlje, koja inače ostaje neobrađena, i koji odbija obradu voća. Čovjek koji odbacuje svaki domaćinski rad i s deset ruku obrađuje ono što se u Italiji radi samo s dvije ruke. Čovjek koji, da bi dobio za 20 cekina par volova, plaća godišnje 16 cekina kamata, tako da kroz pet godina plaća četiri para volova, ostajući dužan za prvi par. Čovjek koji ne zna za štalu u koju bi smjestio životinje i dao im jesti, nego ih pušta na zemlju te gubi velikim dijelom krmu; čovjek pak koji se seli ne prema Italiji, nego sebi sličnima, preko brda u Bosnu, ili među austrijske podložnike u Hrvatsku“ (str. 144).

Na kraju ove vrijedne knjige ne mogu ne spomenuti neke nedosljednosti pri uređivanju popisa literature. Ponajprije nije bilo potrebe nadopuniti Soldin popis literature „novijom literaturom“ jer je to nekorektno prema relevantnom tekstu i nedavno preminulom autoru.⁵ Naime, tendenciozno pridodane bibliografske referencije, koje je Soldo „zanemario“ u pisanju svoga teksta, uglavnom nemaju nikakve veze s Grimanijevim zakonom: srednjovjekovne monografije i ranonovovjekovni radovi koje Soldo u svojem tekstu s obzirom na temu nije imao niti u pomisli. Propust je učinjen samim načinom citiranja u bibliografiji jer su pojedini autori bibliografskih jedinica navedeni punim imenom i prezimenom, a ostali, uključujući i samoga autora fra Josipa Soldu, samo inicijalom imena.⁶

Ipak, te su omaške prvenstveno tehničke naravi. One ni približno ne umanjuju vrijednost *Grimanijeva zakona*, jer su profesor Soldo i akademik Stančić uspješno pokazali kako čitati i komentirati vrelo vrijedno spomena iz 18. stoljeća.

Ivan BOTICA

⁵ Dopuna je proizišla po nalogu recenzenta knjige kako je navedeno u bilješci 1 na 152. stranici.

⁶ Bibliografske jedinice: 94, 119, 120, 121, 122, 124 i 146.

Primjer za početnicu iz rimske povijesti

Jacob Abbott, *Neron*, Beograd: Karupović, 2005, 176 str.

O piscu djelca *Neron* Jacobu Abbottu, čovjeku koji je životom dokazao da ima mnogo talenata, malo se znade u hrvatskim i nama susjednim krajevima. Rođen je u Maineu 1803. godine u veoma religioznoj obitelji kao drugo od sedmero djece. Bio je svećenik, učitelj i filozof. Zajedno s bratom Johnom ustanovio je školu za djevojke u kojoj je dugo vremena i radio. Ostao je upamćen po pričama za djecu, biografijama o povijesnim ličnostima i religioznim knjigama, a napose po djelima iz dječje književnosti. Mnogi ga stoga i smatraju pionikom književnosti za djecu. Napisao je oko 130 knjiga, koautor ih je još tridesetak. Umro je 1879. godine.

Abbott je napisao, što je za nas važno, seriju knjiga u kojima je obradio živote slavni povijesnih ličnosti. U svoja bi djela kao predložak uključivao svjedočanstva „autora iz starine“, prenoseći skoro u cijelosti napisane priče (izvore) i ne dodajući, osim stiliziranih fraza, gotovo nikakve nove povijesne podatke ili upise. Jedna je od takvih priča i ova o rimskome caru Neronu, o jednoj od najkontroverznijih ličnosti ne samo antike već i cjelokupne povijesti čovječanstva. Svaka Abbottova priča, pa tako i ova, ispričana je na posve razumljiv i jednostavan način, pri čemu nikada nije izostavio nijednu ključnu informaciju. Knjige su napisane i izdane pod naslovom „Tvorcima historije“ između 1848. i 1861. godine, ali su na hrvatski prijevod morale čekati gotovo 150 godina.

U prvom poglavlju autor nas u priču o Neronovu rodnom gradu Anciju uvodi na pjesnički način opisom njegove obale i vila koje su bile u vlasništvu bogatih Rimljana. Tom su sloju pripadali Neronov otac Gnej Domicije Ahenobarb, podrijetlom iz aristokratske obitelji Ahenobarba, i majka Agripina, sestra tadašnjega cara Kaligule. Čim je spomenuo cara, Abbott nastavlja s opisom njegove pozicije u Rimu, opisom Senata i senatora te

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

